

יהודיית דמוקרטיה שוויונית דת ומדינה - מסדירים מחדש

הפטרונות שאנו מציעים כאן מביאים לידי ביטוי את הרצון לשמר בעת ובעונה אחת את אופייה היהודי של המדינה ואת האופי הדמוקרטי-ליברלי השוויוני שלה. אנו מציעים נוסחאות שרוב הציבור יכול "לחיות איתן", בין השאר על ידי הסגת המדינה מן העיסוק בנושאים שמעורבות בהם אינה חיונית ולפעמים אפילו מזיקה.

ידידה שטרן | שוקי פרידמן | יאיר שלג | גלעד וינר

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

בחירות
2019

הכנסת ה־20 כינה מעט יותר מארבע שנים (2015-2019). הגורם הישיר לפיזור היה חוסר היכולת לנסח מתווה גיוס חדש שיהיה מוסכם גם על המפלגות החרדיות וגם על מפלגות מרכז וימין שסדר היום שלהן חילוני־אזרחי. בשנות פעילותה של הכנסת ה־20 איימו על המשך כהונתה כמה וכמה משברים בנושא יחסי דת ומדינה, למשל הצורך במתווה גיור חדש, שאלת אימוץ מתווה הכותל, "חוק המרכולים" ועבודות רכבת ישראל בשבת. בחירות 2019 הן הזדמנות להסדיר מחדש את יחסי הדת והמדינה ולהפסיק את ההתנהלות המשברית בסוגיות הללו, המאיימת שוב ושוב על המערכת הפוליטית ועל לכידותה של החברה הישראלית.

המכון הישראלי לדמוקרטיה היה שותף במשך שנים ליוזמות רבות שמטרתן הפחתת המתח בין דת ומדינה והסדרת היחסים ביניהן. ראינו, ואנו עדיין רואים, חשיבות עליונה בהשגת מטרה זו. בהקשר זה די אם נזכיר את פרויקט "חוקה בהסכמה" בהובלת נשיא בית המשפט העליון לשעבר, השופט (בדימוס) מאיר שמגר, ואת אמנת "גביזון־מדן", שחברה בשיתוף פעולה ייחודי בין המכון וקרן אבי חי.

לצערנו, הגם שגובשה הסכמה רחבה יחסית סביב הפתרונות המוצעים ביוזמות אלו, בכל הנוגע לשאלות של דת ומדינה, המערכת הפוליטית התקשתה לקדם אותן באופן מעשי. שליטת הממסד הדתי־אורתודוקסי בקואליציות השונות, החשש מתגובת אנשיו גם כשלא היו בקואליציה, חתימה מחודשת בכל הסכם קואליציוני על סעיפי וטו והשמירה על סטטוס קוו בעניינים אלו - כל אלה מנעו מהרוב לחוקק הסדרים שאמורים להביא פתרונות סבירים לבעיות של הקשרים בין דת ומדינה. ונדגיש: הפתרונות האמורים הם פתרונות פשרה, והם יכולים להתקיים רק במצב שבו הצדדים לִאִי־הסכמה מוכנים להגיע לפשרה. במצב הנוכחי, שבו הקיצוניות הדתית מונעת פשרות, אנו שומעים יותר ויותר קולות הקוראים גם לצד החילוני לחזור בו מהסכמותיו לפתרונות הפשרה ולדרוש הפרדה מוחלטת בין הדת למדינה ומניעה מוחלטת של התערבות המדינה בחייהם הפרטיים של אזרחיה ובעיצוב המרחב הציבורי - בכשרות המזון, בהסדרת היחסים בין בני זוג, באופייה הציבורי של השבת ובעוד כהנה וכהנה תחומי חיים חשובים.

- הליך לעומתי זה גורם נזק מצטבר ומוחשי בארבעה מישרים:
- (1) **במישור החברתי** – נגרם נזק ליחסים בין קבוצות בציבור היהודי הישראלי (חרדים, דתיים וחילונים);
 - (2) **במישור הפוליטי** – יציבותה של המערכת הפוליטית מתערערת שוב ושוב;
 - (3) **במישור המשטרי** – המחלוקת הרעיונית בענייני דת ומדינה מובאת תדיר להכרעה בבית המשפט, שהופך בעל כורחו להיות צד במאבק הרעיוני בין הצדדים השונים במגרש הפוליטי, ואשר על כן נגרם נזק למעמדו הציבורי בעיני אותם הגורמים המתנגדים להחלטותיו;
 - (4) **במישור הזהותי** – הסכסוך בין דת למדינה גורם לרבים מהאזרחים להאמין שיש סתירה בלתי ניתנת ליישוב בין שני חלקי הגדרת הזהות החוקתית של המדינה – "יהודית" ו"דמוקרטית".

מסמך זה לא בא להכריע בשאלת החזון של דת ומדינה במדינת ישראל. גם בקרבנו, במכון הישראלי לדמוקרטיה, יש בעלי תפיסות שונות וחזונות שונים למצב הראוי במדינה יהודית-דמוקרטית. בצד עמדה היוצאת מנקודת מוצא המבוססת על מצב הדברים הקיים, מתקיימת עמדה חלופית הגורסת כי יש לחתור למצב שבו למדינה צריך להיות תפקיד מצומצם בהספקת שירותי הדת לאזרח ועמדה ניטרלית כלפי הדתות השונות והזרמים השונים בתוך כל דת. ולכן המסמך הזה מתמקד בפתרונות, שלדעתנו הם שיפור המצב הקיים, אך אינו מאתגר את הנחת היסוד שלפיה בישראל אין מתקיימת הפרדה בין הדת למדינה.

הפתרונות שאנו מציעים כאן מביאים לידי ביטוי את הרצון לשמר בעת ובעונה אחת את אופייה היהודי של המדינה ואת האופי הדמוקרטי-ליברלי השוויוני שלה. אנו מציעים נוסחאות שרוב הציבור יכול "לחיות איתן", בין השאר על ידי הסגת המדינה מן העיסוק בנושאים שמעורבות בהם אינה חיונית ולפעמים אפילו מזיקה. אנו מאמינים כי הרוב הגדול בציבור הישראלי יכול להסכים לפתרונות המוצעים כאן. אנו מודעים לכך שכל אחת ואחד מאיתנו מגיע לכל סוגיה הנסקרת כאן ממערכת רעיונית נבדלת מזו של זולתו ומתפיסות שונות של הטוב והראוי, ולכן רק מעטים בקרבנו, ובציבוריות הישראלית, יראו בהצעות שלנו ביטוי להסדר הטוב ביותר האפשרי.

אנו סבורים כי ההצעות המובאות כאן מיטיבות את המצב מנקודת הראות המצרפית, כלומר – בלי שמי מאיתנו, אזרחי ישראל היהודים, יידרש לוותר על ציפור הנפש הזהותית שלו.

ברחבי הארץ פועלות היום 131 מועצות דתיות, ואלה מספקות שירותים במגוון תחומים: כשרות, שחיטה, מקוואות, נישואים וגירושים, קבורה, רבנות, עירובין, תמיכות בפעילויות ובמוסדות דת ותרבות תורנית. תקציב המועצות הדתיות מורכב ממימון של המשרד לשירותי דת ושל הרשויות המקומיות ומהכנסות עצמיות מגבייה. בשנת 2017 היה המחזור השנתי של תקציב המועצות הדתיות כ־740 מיליון ש"ח.

הכשלים

(1) דוחות מבקר המדינה בעניין תפקוד המועצות הדתיות, כמו גם מחקרים שנערכו בנושא, מצאו ליקויים מהותיים בכל תחומי הפעילות של המועצות הדתיות. דוגמאות: היעדרות של משגיחי כשרות מבתי עסק, תברואה בלתי הולמת במקוואות, שימוש בכספים המיועדים לקבורה לכיסוי גירעונות של מועצות דתיות ותקצוב לא תקין לתמיכות ולתרבות תורנית.

(2) דוחות מבקר המדינה מצאו גם ליקויים בגביית האגרות בכל תחומי השירות וכן פגמים רבים בניהול כוח האדם של המועצות הדתיות, ובכלל זה קליטה מופרזת של עובדים שלא על פי התקן שנקבע.

(3) בחלק ניכר מהמועצות הדתיות מליאת המועצה היא גוף שאינו מתפקד כראוי, רמת השקיפות של פעילותה לוקה בחסר ורמת ההנגשה של המידע שלהן לציבור נמוכה מאוד.

(4) שירותי הדת נמצאים היום תחת מונופול של הרבנות הראשית ואינם משקפים את הפלורליזם הדתי-יהודי במדינה.

מכלול הליקויים הללו מעלה תמונה עגומה למדי של איכות השירותים שהמועצות הדתיות אמורות לספק, מתוקף הגדרת תפקידן, לאזרחים.

הפתרון: ביטול המועצות הדתיות והקמת מחלקות שירותי דת בתוך הרשויות המקומיות

אנו מציעים לבטל את המועצות הדתיות ולספק לאזרחים את שירותי הדת באמצעות הרשויות המקומיות. ביטול המועצות הדתיות והספקת שירותי הדת על ידי מחלקות דת ברשויות המקומיות כחלק בלתי נפרד מפעילותן, בדומה למחלקות הרווחה

והחינוך בשלטון המקומי, ייצרו רפורמה רחבה באופן הספקת שירותי הדת ומרבית הבעיות שפורטו לעיל ייפתרו מאלהן. מחלקות שירותי הדת יהיו כפופות לרשות המקומית אך בד בבד יפעלו תחת רגולציה של המשרד לשירותי דת, והוא שיעביר למועצה המקומית את תקציבן. עובדי מחלקת הדת ימונו אפוא על ידי הרשות המקומית, והמחלקה תנוהל בכפיפות ישירה לראש הרשות ולחברי מועצת הרשות המקומית.

מאחר שתחום הכשרות איבד במרוצת השנים אחדים מההיבטים המקומיים שלו, ובשל ההשלכות השליליות של המונופול הכלכלי שמערך הכשרות יוצר, הצעה זו מבקשת להחריג את תחום הכשרות כך שמחלקות הדת לא ייתנו שירותי כשרות. מי שיספק אותם יהיו גופי כשרות פרטיים (לפי המתווה שמוצע להלן). השינוי יאפשר לרבנים המקומיים, שהכשרות היא עיקר עיסוקם היום, להתמקד בהנהגה הרוחנית של העיר, בהרבצת תורה ובייעוץ הלכתי לתושבים.

בהמשך לאותו רציונל, תפקיד רב השכונה יוחלף בתפקיד רב הקהילה. את רב הקהילה תמנה מחלקת הדת לאחר הליך בחירה דמוקרטי בקהילות, שיתקיים אחת לעשר שנים. מחלקת הדת תשתתף במימון שוויוני של שכר הרבנים בקהילות השונות, מתוך הבטחת מנגנוני פיקוח יעילים על המסגרות שתפעלנה בתוך השלטון המקומי.

יתרונות הפתרון המוצע

(1) מימוש ההצעה שלנו יביא לייצוג האינטרסים האמיתיים של הציבור המקומי בתחום שירותי הדת באמצעות נציגי הציבור המקומיים.

(2) כמחלקה ברשות המקומית יחולו הכללים המינהליים והמקצועיים הקיימים ברשות המקומית גם על שירותי הדת, ומנהל מחלקת הדת לא ייבחר משיקולים פוליטיים אלא אך ורק במכרז ועל פי עמידה בתנאי סף מחמירים.

(3) הפתרון המוצע יאפשר לשומרי הסף של הרשות המקומית ולחברי האופוזיציה לשמש מנגנוני בקרה על שירותי הדת ואף ליצור חיבור בין גופים ציבוריים. החיבור יוכל להביא לידי ייעול כלכלי ולמנוע חיכוכים בין המועצה הדתית והרבנות המקומית, השכיחים במבנה הנוכחי של המועצות הדתיות.

(4) ניתוק הזיקה בין הפוליטיקה למתן שירותי דת יאפשר שירותי דת פלורליסטיים יותר. הזרמים הלא-אורתודוקסיים יוכלו, כתוצאה מכך, לקבל תקצוב שוויוני והולם לשירותי הדת שלהם.

כשרות

הכשלים

(1) סוגיית הספקת הכשרות היא אחד הצמתים המרכזיים והמורכבים במתח שבין הדת למדינה בישראל: מחד גיסא, היא טומנת בחובה סדרה של סוגיות נורמטיביות, כדוגמת חופש הדת, החופש מדת וחופש העיסוק; ומאידך גיסא, יש לה השלכות כלכליות מרחיקות לכת על שוק המזון בישראל. אף שכשלו של שוק הכשרות מוכרים, וגם ספגו ביקורת חריפה ממבקר המדינה, כל הניסיונות של הרבנות הראשית לשפר את תפקודו עלו בתוהו, משום שהכשלים נמצאים ביסוד המערך וקשה לרפאם.

(2) גם במישור הנורמטיבי המצב הנוכחי אינו תקין. עירוב המדינה בקביעת סטנדרט כשרות על פי תפיסה מסוימת של ההלכה אינו מועיל ליחסי הדת והמדינה או לזוהות היהודית של המדינה. תכליתם של שירותים אלו היא שמי שחפץ בהם יקבל אותם לפי דרכו ואמונתו, ובאופן יעיל ובמחיר סביר.

(3) מעל מערך הכשרות הקיים של הרבנות הראשית מרחפת חרב המאיימת לגדוע את מודל הפעולה הקיים בשוק זה. בפסק דין של בג"ץ משנת 2017 קבע בית המשפט כי יש לנתק את הזיקה הבעייתית בין משגיחי הכשרות לבתי העסק והורה לרבנות הראשית למצוא דרך חוקית אחרת להפעלת מערך הכשרות.

הפתרון: הפרטת גופי הכשרות ואסדרה רגולטורית

בשל הכשלים הקשים במערך הכשרות אנו מציעים לאמץ מודל שונה לשוק הכשרות, המשלב אסדרה מדינתית של ההתנהלות המינהלית של שוק הכשרות עם הפרטה של מתן שירותי הכשרות. המודל אומנם מותאם למציאות הישראלית אך שואב השראה משוק הכשרות בארצות הברית, שם פועל שוק כשרות פרטי גדול מאוד בלא מעורבות של המדינה ועל בסיס אסדרה וולונטרית.

אנו מציעים להקים רשות כשרות ארצית שתאסדר את ההיבטים המינהליים של השוק: תעניק רישיונות לגופים פרטיים שייתנו תעודות כשרות, תוודא שקיפות מלאה של פעולתם ותאכזר איסור הונאה בכשרות.

עד להעברת רפורמה כוללת במערך הכשרות אנו מציעים לאפשר מתן מענה חלקי לכמה מהכשלים במערך הכשרות הקיים באמצעות הגברת שקיפות פעילותם של גופי הכשרות הפועלים כיום, וכן באמצעות הרחבת תחולתן של העבירות הפליליות המוגדרות בחוק הונאה בכשרות.

יתרונות הפתרון המוצע

(1) המודל המוצע מכיר בביקוש לשירותי כשרות ובתפקידה של המדינה במערך שאמור לוודא שהשירות ניתן לאזרחים באופן מיטבי. עם זאת, בשונה מהמצב הקיים כיום, במודל החדש המדינה לא תהיה מעורבת במתן כשרות או בקביעת סטנדרט הכשרות. תפקידה יתמצה ברישוי מינהלי ובפיקוח על שוק הכשרות בהיבט הצרכני. עסקים שיהיו מעוניינים לקבל תעודת כשרות לעסקיהם יוכלו לקבל שירותי השגחה מגורמים פרטיים מורשים.

(2) המודל המוצע יפתור את רוב הכשלים הקיימים:

- מונופול הרבנות הראשית בתחום הכשרות יפורק.
- מערך הכשרות המוסדי המקובל היום יחדל מלהתקיים, וממילא בעיותיו התפקודיות והמבניות ייפתרו.
- מבחינה נורמטיבית, המודל המוצע יאפשר חופש עיסוק מלא גם בתחום הכשרות ובחירה חופשית של סטנדרט הכשרות גם מצד נותני הכשרות וגם מצד צרכני הכשרות.

הכשלים

הדין האישי הנוהג בישראל הוא הדין הדתי. לפיכך יהודים יכולים להינשא ולהתגרש בישראל רק על פי ההלכה הדתית ורק על פי הוראות הרבנות הראשית לישראל, ובני עדות אחרות - על פי דתם.

(1) מי שאינם מוכרים בישראל כיהודים (ובהם כ-350 אלף עולים מחבר המדינות), מי שהם פסולי חיתון על פי הדין הדתי (כגון כוהן וגרושה) ובני דתות שונות אינם יכולים להינשא על פי הדין הדתי ונפגעת זכות היסוד שלהם להקים משפחה.

(2) רבים שכן יכולים להינשא על פי הדין הדתי אינם רוצים בכך מסיבות אידאולוגיות. אחרים המעוניינים להינשא ברבנות חוששים מהיום שבו ירצו להתגרש וייתקלו בקשיים הנובעים, בין היתר, מהיחס הלא־שוויוני כלפי נשים בעת הגירושים.

אבל גם בהיעדר הבעיות המעשיות הללו קשה לקבל - מנקודת ראות דמוקרטית־ליברלית - את המונופול של הרבנות הראשית, המיישמת את ההלכה הדתית־אורתודוקסית בתחום אישי ואינטימי כמו נישואים וגירושים.

בשנים האחרונות ניתן לזהות שחיקה איטית בכוחו של המונופול של הרבנות הראשית, ומספר הבוחרים להינשא באמצעות הרבנות פוחת בהתמדה. כך למשל, מנתונים שפרסם המשרד לשירותי דת עולה כי בשנים 2016-2018 חלה ירידה של 6% במספר הזוגות הנרשמים לנישואים ברבנות למרות הגידול באוכלוסייה היהודית בתקופה זו. בתחום הגירושים קמו בעשור האחרון בתי דין פרטיים (זכו לחשיפה ציבורית בכמה מקרים שבהם הם העניקו גט לנשים שעוגנו על ידי בני זוגן שנים ארוכות). נדמה כי מגמה זו מדאיגה את הממסד הרבני. ואכן, בחודש יולי 2018, למשל, נקרא רב קונסרבטיבי לחקירה במשטרה בטענה שהוא ניהל טקס חתונה עצמאי בניגוד להוראות החוק הישראלי, האוסר על טקסי נישואים שלא דרך הרבנות. חקירתו עוררה סערה ציבורית.

הפתרון: אישור ברית הזוגיות

במסגרת המאמץ הכלל לניסוח חוקה לישראל ניסח המכון הישראלי לדמוקרטיה את הצעת חוק ברית הזוגיות. על פי המוצע, זוגות שיבחרו בכך יוכלו למסד את הקשר

בניהם בדרך חוץ־דתית, באמצעות מרשם מיוחד שהמדינה תנהל. כינויו של המרשם "ברית הזוגיות".

"ברית הזוגיות" היא הסכם בין בני זוג לקיים בצוותא חיי משפחה. ההצעה מסדירה את כל ההיבטים המינהליים והמהותיים של יצירת הברית בין בני הזוג וכן את כל התנאים וההסדרים הנוגעים להתרת ההתקשרות ביניהם ("התרת הברית"). כל אחד משני בני הזוג רשאי להגיש בקשה להתרת הברית, ובית המשפט יממש את רצון המבקש על פי הכללים הקבועים בהצעה.

ההצעה מוצגת בתור אפשרות נוספת על חוק ברית הזוגיות, שכבר קיים בספר החוקים הישראלי, והיא מאפשרת לשני בני זוג שאינם שייכים לקהילה דתית כלשהי בישראל לקבל הכרה רשמית בחייהם המשותפים. הזכויות והחובות של הזוגות שירשמו במערכת האזרחית האמורה יהיו זהות לחלוטין לאלו של זוגות שנישאו ברבנות על פי הדין הדתי, ובכלל זה החובות ההדדיות כמו חיובי מזונות, למעט זכות או חובה מכוח הדין הדתי.

נדגיש כי לדעתנו ברית הזוגיות אינה פוגעת בבלעדיות הסמלית של הנישואים והגירושים הדתיים.

יתרונות הפתרון המוצע

(1) הקמת המסלול של ברית זוגיות תאפשר לזוגות המבקשים זאת למסד את הקשר ביניהם שלא באמצעות המסד הדתי ולהעניק לו הכרה רשמית.

(2) ברית הזוגיות תאפשר למי שאינם יכולים היום להינשא בישראל את האפשרות למסד את הקשר ביניהם באופן רשמי.

הכשלים

החוק בישראל מכיר ביהודיותו של אדם אך ורק אם נולד לאם יהודייה או אם עבר תהליך גיור. חוק השבות מעניק את הזכות לשבות לא רק למי שמוכר בישראל כיהודי אלא גם למי שהם בני משפחה גרעינית של יהודים.

(1) בעקבות הסדרים חוקיים אלו חיים היום בישראל כיהודים ישראלים לכל דבר כ־350 אלף איש ואישה שעלו ארצה מחבר המדינות, ואף על פי כן הם אינם מוכרים כיהודים על ידי המדינה. כתוצאה מכך הם נחשפים לשורת בעיות הנובעות ממעמד האישי, למשל הם אינם יכולים להינשא ליהודים, להיקבר בבית עלמין יהודי או להיחשב חלק מהעם היהודי.

(2) רבים מאזרחי ישראל היהודים מייחסים חשיבות לסיווגו של אדם כ"לא יהודי" על פי ההלכה ועל כן חוששים מקשר של נישואים עם אדם שסווג כך. הולכת ומתחזקת המוטיבציה לקיים מגילות יוחסין שתבדלנה בין מי שהוא יהודי על פי ההלכה לבין האחרים. התוצאה האפשרית העתידית היא פירוד היסטורי בעם.

(3) למרות המוטיבציה של ישראלים שאינם מוכרים כיהודים להתגייר, הנתונים מראים כי רק מתי מעט מהם משלימים את מסלול הגיור. אחת הסיבות לכך היא שאחדים מן הדיינים המוסמכים לגייר מעמידים רף הלכתי גבוה ונוקשה בגלל תפיסה אורתודוקסית מחמירה של ההלכה. יתר על כן, בשנים האחרונות התקבלו פסיקות המבטלות בדיעבד את הגיורים, לאחר שהתברר שהמתגיירים לא שמרו מצוות. הפסיקות הללו מחלישות עוד יותר את המוטיבציה לפנות למסלול הגיור.

הפתרון: הקמת רשות גיור וביזור הסמכות לגייר

בניסיון לתת מענה לבעיית הגיור מינה ראש הממשלה את השר לשעבר עו"ד משה נסים לגבש מתווה לרפורמה מבנית במערך הגיור בישראל. ביוני 2018 הגיש נסים את המלצותיו. במסגרת הדוח הוצע לשנות את החקיקה הקיימת ולהקים רשות גיור ממלכתית, תחת אחריותו של משרד ראש הממשלה. לפי המתווה המוצע, ראש הרשות לגיור ימונה על ידי ראש הממשלה, בהתייעצות עם נשיא בית הדין הרבני הגדול ויו"ר הסוכנות היהודית. עוד הוצע כי הרבנים שיפעלו במסגרת הרשות ימונו על ידי ועדת מינויים מיוחדת אשר תכלול, בין היתר, נציגים של התנועות הרפורמית

והקונסרבטיבית. המלצות השר לשעבר משה נסים מטמיעות גם את הפתרון שהציעו המכון הישראלי לדמוקרטיה ועמותת עתים - לאפשר לרבני ערים להקים בתחומם בתי דין לגיור.

יתרונות הפתרון המוצע

אם תבוצר עוד סמכותם של רבני ערים לעצמאות בגיור, כמו גם עצמאותו של ראש רשות הגיור, יהיה במימוש ההמלצות כדי לתת פתרון מאוזן. המעוניינים להתגייר יוכלו לעשות זאת בבתי דין שסטנדרט הגיור ההלכתי נשמר בהם בלי שהוא נוקט את הקו ההלכתי המחמיר ביותר. יצוין שהפתרון המוצע אינו פותר לחלוטין את סוגיית ההכרה בגיור לא־אורתודוקסי בישראל.

שבת

הכשלים

צביונה של השבת הישראלית כיום מנוחה נפגע עם הגידול המשמעותי בהיקף הפעילות המסחרית בשבת. לייחודה של השבת בישראל יש כמובן רקע דתי, אבל חשיבותה חורגת מעבר לכך, והיא נשענת על עוד שני אדנים - תרבותי־לאומי וחברתי־כלכלי.

(1) הפעילות המסחרית המתקיימת כיום בשבת פוגעת בזכויות הסוציאליות של העובדים בשבתות. מנתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה עולה כי למעלה מ־400 אלף יהודים עובדים בשבת. ואולם לא תמיד הם שובתים מעבודה ביום מנוחה חלופי, ובכל מקרה - עבודתם בשבתות פוגעת באפשרותם לנפוש עם בני משפחתם השובתים בשבת מעבודה או מלימודים. על פי הערכות שונות, היקף המסחר בשבת הוא כ־20% מכלל נפח המסחר בישראל, דבר המאלץ גם בעלי עסקים שאינם מעוניינים בכך לעבוד בשבת כדי לשמור על יתרונם התחרותי.

(2) רבים מן העובדים בשבתות באים מן השכבות החלשות בחברה ולכן מתקשים לסרב לדרישת המעסיק להרחיב את שבוע העבודה שלהם.

(3) ריבוי בתי העסק הפתוחים בשבת פוגע במעמד התעסוקתי של עובדים יהודים דתיים ומסורתיים, שאינם עובדים בשבת.

בכנסת החולפת הייתה השבת אחד ממוקדי המחלוקת המרכזיים, ואלו סיכנו לא פעם את יציבותה. בלטו, למשל, הסערות הפוליטיות בנושאי "חוק המרכולים" ועבודות הרכבת בשבת, והחוקים שהתקבלו בעניינם לא הפחיתו את המתח סביבם.

הפתרון: מתן היתר לפתיחת מוסדות תרבות, בידור ופנאי בשבת והגבלת פעילותם של קניונים ומרכזי מסחר

בשלה העת להסדרה, על בסיס הסכמה חברתית רחבה, שתבצר את אופייה המיוחד של השבת שלא רק על בסיס דתי. ההתערבות החוקית נדרשת כדי לרסן את כוחות השוק, שהולכים ומטשטשים את אופיו של יום המנוחה.

במסגרת המאמץ הכולל לניסוח חוקה לישראל ניסח המכון הישראלי לדמוקרטיה את "הצעת חוק השבת (ומועדי ישראל)". לפי ההצעה, בשבת ייפתחו מוסדות ואירועים שעיסוקם תרבות, בידור ופנאי. ייעשה מאמץ להפחית במסחר וייפתחו בעיקר בתי מסחר חיוניים (כגון תחנות דלק וחנויות נוחות). התחבורה הציבורית תפעל, אבל במתכונת מצומצמת. ההצעה קובעת גם מנגנון ליישוב סכסוכים בסוגיית השבת במטרה להבטיח שהחוק ייושם בהסכמה רחבה.

הרבנות הראשית

הכשלים

(1) הרבנות הראשית לישראל, במתכונתה הנוכחית, נתפסת בציבור כלא רלוונטית וזוכה בחוסר אמון מכריע. לפי סקר מדד הדמוקרטיה הישראלית 2018 של המכון הישראלי לדמוקרטיה, למעלה מ-60% מתושבי המדינה רואים ברבנות הראשית מוסד מושחת, ובאופן כללי רמת האמון בה היא מהנמוכות ביותר מבין מוסדות השלטון.

(2) רוב אזרחי ישראל אינם מכירים אישית אפילו רב אחד, והמגע היחיד שלהם עם רבנים הוא מגע מקרי או קשור לטקסים דתיים. רובם הגדול גם אינם יודעים מיהו רב העיר, היישוב או השכונה שבהם הם חיים.

(3) בשנים האחרונות הרבנות הראשית מנסה ליטול לעצמה סמכויות בינלאומיות ולהרחיב את גבולות השפעתה וסמכותה אל מחוץ למדינת ישראל. כך למשל, הרבנות

מנהלת רשימות של רבנים שאינם מופרים לענייני בירור יהדות או מעמד אישי, ובהם רבנים אורתודוקסים בכירים ממדינות אחרות.

הפתרון: מעבר למודל של בחירת רבני קהילה בדרכים

דמוקרטיזציה

אנו מציעים לאמץ את המודל של רבנות ישראלית-דמוקרטית. עיקרו של השינוי הוא בדרך הבחירה של הרבנים, בהיקף האחריות האזורית שתוטל עליהם ובשינוי ההגדרה של תפקיד הרב - מנותן שירותים דתיים למנהיג דתי.

אנו סבורים שרבנות רלוונטית יכולה לצמוח רק בקהילות קטנות יותר, בגרעין מוניציפלי קטן יותר, בשכונות וביישובים קטנים. ולכן - כדי ליצור חיבור קרוב בין הרב ובין קהלו - מוצע כי שדרת היסוד של הרבנות הראשית תורכב מרבני שכונות ויישובים. רבנים אלו יישאו באחריות למספר תושבים קטן, וכך הם יוכלו להגיע באופן בלתי אמצעי ליותר אנשים ולהצליח "לגעת" בהם באמת. רבנים אלו ישמשו מנהיגים דתיים גם לבאי בית הכנסת וגם למי שאינם מבאי בית הכנסת. הם יהיו כתובת זמינה ומיידידת לכל שאלה או טקס הקשורים למעגל החיים היהודי ומקור לתורה וליהדות בשכונה או ביישוב.

אנו מציעים כי רבני השכונות ורבני היישובים ייבחרו בבחירות ישירות בידי תושבי היישוב או השכונה. הבחירות יהיו דמוקרטיות, וישתתפו בהן אנשי הקהילה. הרבנים הנבחרים ייבחרו לקדנציה קצובה של עשר שנים, ובסיומה הם יוכלו להתמודד ולהיבחר שוב על ידי העמדת דמותם ופועלם למבחן חוזר של הציבור.

יתרונות הפתרון המוצע

קיומן של בחירות דמוקרטיות לתפקיד הרב יחבר את הרב לקהילה ויאפשר לקהילה לבחור את המנהיג הדתי המתאים לה. קציבת הכהונה לעשר שנים תהיה התמריץ לרב לפעול לטובת הקהילה ותיתן לקהילה את ההזדמנות לבחור בו מחדש או לבחור אחר על פניו.

פרופ' יידידיה שטרן הוא עמית בכיר במרכז ללאום, דת ומדינה במכון הישראלי לדמוקרטיה ומנהל אקדמי (שותף) של התוכנית לזכויות אדם ביהדות. פרופסור מן המניין בפקולטה למשפטים באוניברסיטת בראילן והנשיא לשעבר של המכון הגבוה ליהדות ישראלית. מומחה לדת ומדינה, משפט והלכה, משפט חוקתי, מערכת המשפט, דיני תאגידים.

ד"ר שוקי פרידמן הוא משפטן. מנהל המרכז ללאום, דת ומדינה במכון הישראלי לדמוקרטיה ומרצה למשפטים במרכז האקדמי פרס. תחומי העיסוק העיקריים שלו הם דת ומדינה, משפט חוקתי, משפט בינלאומי ומשפט מוסלמי.

יאיר שלג הוא עמית מחקר במרכז ללאום, דת ומדינה במכון הישראלי לדמוקרטיה ועיתונאי ב"מקור ראשון". עוסק בחקר החברה הדתית-לאומית לגווניה ובשאלת המתח והאיזונים שבין זהות יהודית, דמוקרטית וישראלית.

עו"ד גלעד וינר הוא חוקר במרכז ללאום, דת ומדינה במכון הישראלי לדמוקרטיה. דוקטורנט באוניברסיטת בראילן בתוכנית ללימודי ניהול ויישוב סכסוכים ומשא ומתן ועמית מחקר בקרן ELES (Ehrlich Ludwig Ernst Studienwerk). מחקריו עוסקים ביחסי דת ומדינה, ביהדות ודמוקרטיה, במשפט ציבורי ובמערכות ליישוב סכסוכים.

הדברים המובאים במסמך זה אינם משקפים בהכרח את עמדת המכון הישראלי לדמוקרטיה.